

«Тасдиқ мекунам»:
Ректори Донишгоҳи давлатии
забонҳои Тоҷикистон
ба номи Сатим Улуғзода
д.и.ф., профессор Гулназарзода Ж.Б.

« _____ » _____ 2022 с.

ТАҚРИЗИ

муассисан пешбар ба диссертатсияи Каримов Кароматулло Давламадovich дар мавзун «Фалсафаи забон» (дар мисоли забони тоҷикӣ аз асрҳои миёна то имрӯз) барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои фалсафа аз рӯйи ихтисоси 09.00.03 - Таърихи фалсафа.

Диссертатсияи Каримов Кароматулло Давламадovich дар мавзун «Фалсафаи забон» (дар мисоли забони тоҷикӣ аз асрҳои миёна то имрӯз), ки барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои фалсафа, аз рӯйи ихтисоси 09.00.03 - Таърихи фалсафа пешниҳод гардидааст, ба таҳқиқи яке аз масъалаҳои мубрам бахшида шуда, дорои аҳамияти назариявӣ, методологӣ ва илмӣ мебошад.

Мубрамияти мавзун таҳқиқшаванда дар он зоҳир мегардад, ки забон дар ҳомаи инсонӣ муҳимтарин воситаи алоқа, василаи баёни фикр ва мубодилаи афкор ба шумор меравад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, дар раванди бархурди тамаддунҳо, таҳқиқу таҳлил ва таҷдиди назар намудани масоили фалсафии забон, дар таърих ба сарчашмаҳои ватаниву хориҷӣ мубрамияти боз ҳам бештареро ба худ касб менамояд. Забони тоҷикӣ, ба оилаи забонҳои ориёӣ мансуб буда, атрофи он Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон волотарин суҳанхоро баён доштаанд: «Танҳо забон аст, ки дар ҳама давру замон таърихи воқеӣ ва ростини миллатро дар хофизаи худ нигоҳ медорад»

Аз назари диссертант омӯзиши фалсафаи забон аз нигоҳи

эпистемологӣ, дар мисоли забони тоҷикӣ дорои аҳамияти махсуси илмӣ мебошад. Истилоҳи «фалсафаи забон» дар матлабҳо ва муҳокимаҳои фалсафӣ, асосан дар ибтидои асри гузашта, ки усули таҳлили фалсафиро ҳамчун синтези таҳлили филологӣ, забоншиносӣ ва адабӣ пешниҳод кардааст, ба миён омад. Аммо мусалламан масоили фалсафии забон тӯли асрҳо ташаккул ёфта, таҳаввулоти муайянро бо равишҳои мушаххаси фалсафӣ аз сар гузаронида, то ҳанӯз ҳалли пурраи худро наёфтааст.

Аз нигоҳи диссертант даҳсолаҳои охир дар фалсафа ва умуман дар илми муосир тамоюли ҳамгироӣ (конвергенсия)-и илмҳо ба миён омадааст. Дар робита ба ин, забон ҳамчун як воситаи ғайрибиологии таҳқиқоти иҷтимоии меросгузори ва моддипазирии иттилооти ормонӣ, ки дар тафаккури инсон мустақар аст, баррасӣ мешавад. Чунин муносибат омӯзиши амиқтарро дар соҳаи истифодаи забон ва тафаккур тақозо мекунад, то ҷойгоҳи забон ҳамчун падида дар тасвири илмӣ ҷаҳони муосир дақиқ карда шавад.

Бо назардошти он ки инсон донишҳои муҳимтарин дар бораи олам ва ҳувияти хешро дар асоси тафаккури мубоҳисавӣ касб менамояд, нақши забон ҳамчун воситаи асосии маърифат ва қобилияти тафаккур дар инъикоси воқеияти айнӣ ва зеҳнӣ яке аз масоили калидии ҳастишиносӣ, маърифатшиносӣ ва дар маҷмӯъ, фалсафа ба ҳисоб меравад.

Аз тарафи дигар аз назари диссертант аз лиҳози назариявӣ таҳқиқи падидаи нутқ, сӯхани инсон ва робитаи забону тафаккур дар доираи мафҳумҳо ва консепсияҳои дигарро ҳанӯз дар таълимоти мутафаккирони Юнони қадим, ба монанди Сукрот, Афлотун, Арасту ва баъдтар дар афкори Диодор Тарсийский ва Аврелий Августин дарёфт намудан мумкин аст.

Дар қисмати сатҳи омӯзиши мавзӯ диссертант хеле муфассал таҳқиқоти анҷомдодаи олимону муҳаққикони ватанию хориҷиро дар алоҳидагӣ баррасӣ намуда, аз бурду боҳти онҳо ҳарф мезанад.

Ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқоти диссертасия аз таҳлилу баррасии масоили таносуби фалсафаи забон ва забони фалсафа дар назарияҳои асосии

мутафаккирон ва мухаккикони ин соҳа иборат мебошад. Диссертант барои ноил гаштан ба чунин ҳадаф ҳаллу фасли чунин масъалаҳоро ба миён мегузорад: **таҳлилӣ** таҳқиқи моҳияти забони миллӣ дар муайян намудани мазмуни миллии ҳаёти инсон ва баррасӣ намудани макоми забони тоҷикӣ; **муайян** намудани доираи муқаррароти фалсафӣ, инчунин таҳлили анъанаҳои илмию адабӣ ва тадқиқи забони фалсафӣ; **ошкор** намудани таҳаввулоти забони илмӣ ва фалсафии тоҷики дар шароити муосир, ва нақши он дар рушди тафаккури инсон.

Навгонии илми диссертатсия пеш аз ҳама, аз он иборат аст, ки масоили фалсафии забон аз диди намоёндогони мактаб ва равияҳои гуногуни фалсафӣ, мавриди баррасӣ қарор дода шуда, хусусиятҳои назариявии таносуби забон ва тафаккур муайян карда шудааст:

Аз навгонӣҳое, ки диссертант пешниҳод намудааст ба таври зайл метавон ёдрас шуд:

- таъсири ақоиди мутафаккирони гузаштаи Ғарб ва Шарқӣ исломӣ дар пайдоиш, ва таҳаввули фалсафаи забон ва густариши забони фалсафӣ;
- таҳлили масъалаҳои фалсафии забон дар мисоли забони тоҷикӣ дар кишвар;
- бори нахуст омӯзиши анъанаҳои илмию адабӣ ва ҷусторҳои забони фалсафии тоҷикӣ дар доираи як рисолаи муқаммал;
- дурнамо ва таҳаввулоти забони илмӣ ва фалсафии тоҷикӣ дар шароити ҷаҳонишавии фарҳангҳо ва таъсири мутақобилаи онҳо;

Дар қисмати **нуқтаҳои асосие, ки барои ҳимоя пешниҳод гардидаанд**, диссертант матлаби асосии таҳқиқоти худро дар 6 банд пешкаш намудааст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқи диссертатсия дар он зоҳир мегардад, ки хулоса ва пешниҳодҳои таҳқиқот метавонад барои омӯзиш ва баррасии минбаъдаи фалсафаи забони тоҷикӣ ҳамчун замина хизмат кунанд;

Соҳтори диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, ду боб, панҷ

зербоб, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат аст. Ҳачми умумии диссертатсия 153 саҳифаро дар бар мегирад.

Боби якуми диссертатсия «**Фалсафаи забон, тафаккур ва ҳувияти инсон**» номгузорӣ шуда, дар он сатҳи омӯзиши масъалаи мазкур аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ нишон дода шуда, фарогири се зербоб мебошад.

Дар зербоби якум «**Масъалаи робитаи забон ва тафаккури инсон (таҳлили таърихӣ-фалсафии он)**», нишон дода мешавад, ки забон яке аз аломатҳои аслиест, ки бо он инсон аз дигар намудҳои мавҷудоти зинда фарқ мекунад. Тафаккури инсон, рушд ва иртиботи он бо забон дар давраҳои гуногун таваҷҷуҳи олимону файласуфон ва муҳаққиқонро ба худ ҷалб намудааст. Ҳанӯз дар асрҳои V-IV то милод олимони-файласуфони Юнони қадим на танҳо табиат, балки дар радифи он тафаккури инсонро низ мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Дар зербоби дуюми диссертатсия - «**Фалсафаи забон ва забони фалсафа**» - диссертант бар он назар аст, ки фалсафа ба дарёфти маъниҳои ҷаҳолиятҳо ва рафторҳои инсон саруқор дошта, ҳадафҳои стратегии ӯро ташаккул медиҳад. Маҳз дар ҳамин соҳа қудрати амалии фалсафа ташаккул меёбад. Инсон бошад, дар ҷаҳолияти ҳеш на ба худ олам, балки бо ироа намудани он олам тавассути тасвирҳо ва қолабҳои маърифатӣ, ки дар забон пешкаш ва сабт мешаванд, сару қор дорад. Диссертант чунин қазоват мекунад, ки танҳо файласуфон талош меварзанд, ки аз луғатҳои тафсирии забонҳо дар бораи олам маълумот ҷамъ намуда, аҳамият ва воқеияти онро тавассути сухан дарк намоянд. Дар байни тамоми забонҳои, ки одамони гуногуни рӯи дунё бо он ҳарф мезананд, забонҳои табиӣ мақоми хоса доранд, зеро аломатҳои забонӣ ба таври устувор бо устурашиносӣ, дин, илм ва шаклҳои дигари маърифати олам иртибот доранд.

Зербоби сеюми боби якуми диссертатсия «**Забони миллӣ дар сарҳати ҳувияти миллӣ**» унвон дошта, муаллиф дар ин зербоб қайд мекунад, ки фалсафа ба дарёфти маъниҳои ҷаҳолият ва рафторҳои инсон

сарукур дошта, хадафҳои стратегии ӯро ташаккул медиҳад. Маҳз дар ҳамин соҳа қудрати амалии фалсафа таҳаққуқ меёбад. Инсон бошад, дар фаъолияти хеш на ба худӣ олам, балки бо ироа намудани ин олам тавассути тасвирҳо ва қолабҳои маърифатӣ, ки дар забон пешкаш ва сабт мешаванд, сару кор дорад.

Дар фаҳмиши фалсафаи забон се мақула ба шакли як воҳиди қуллӣ муттаҳид мешаванд: «забон», «дониш» ва «фалсафа». Аз ин ҷо, барои дарки табиати фалсафаи забон зарур аст, ки моҳияти ин се мақуларо дар ягонагӣ ва тоҷмийати онҳо ба назари эътибор гирифт. Мутахассисони соҳаи фалсафаи забон на ҳамеша ин масъаларо баррасӣ менамоянд ва ҳатто таҳлили мухтасар нишон медиҳад, ки ин се мақула бо сарфи назар аз мазмунҳои гуногунашон ба як воҳиди тоҷ табдил меёбанд. Дар натиҷа ибораҳои зерин ҳосил мешаванд: а) «забони дониш» ва «дониши забон»; б) «забони фалсафа» ва «фалсафаи забон»; в) «дониши фалсафӣ» ва «фалсафаи дониш». Ҳамин тавр, истифодаи ибораи «дониши забон» вучудияти таълимот дар бораи забонро дар назар дорад. Агар суҳан дар бораи «забони дониш равад», таълимот дар бораи забони дониш фаҳмида мешавад (с. 65).

Боби дуюми рисола «**Масълаҳои фалсафаи забони тоҷикӣ**» номгузорӣ шуда, дар он забон ва хувият ҳамчун ду ҷузъи ҷудонопазир дар зерсохторҳои ҷомеаи инсонӣ, дар арсаи робитаҳои фардӣ ва иҷтимоӣ ҳисобида мешавад. Забон дар эҷод ва ифодаи хувият ҳамеша нақши муҳиме доштааст. Дар замони постмодернӣ ба иллати фуру рафтани бархе аз нишонаҳои хувият, монанди наҷод, ин нақш ба ҳадди боз ҳам муҳимтар боло рафт.

Дар зербоби аввали боби дуум - **Шиноҳти забони тоҷикӣ ва фалсафаи он**» қайд карда мешавад, ки забони форсӣ-тоҷикӣ яке аз забонҳои зиндаи қадимаи ҷаҳон ва яке аз забонҳои камтарине ба ҳисоб меравад, ки фалсафа, наср, адаб ва забони онро ҳам ҳомилони имрӯзаи он ва ҳам онҳое, ки онро ҳамчун забони дуюми модарӣ меомӯзанд, ба хубӣ ва озодона сарфҳам мераванд. Диссертант ҳамчунин муътақид бар он аст, ки дар натиҷаи лашкарқашӣҳо ва ғасби кишварҳои ҳасмоя аз ҷониби лашкари Араб

дар асри VII, забонҳои маҳаллии баъзе халкҳои мустамликашуда, масалан дар Ироқ, Сурия ва Миср ба тадриҷ ба нобудӣ рафта, ҷои онҳоро забони арабӣ ишғол намуд (77)

Диссертант бар он назар аст, ки забони тоҷикӣ ин низоми таърихан ташаккулёфтаи унсурҳои забонӣ аст, ки ҳамеша ва дар ҳолати ҳамбастагии қонунии қарор дорад.

Зербоби дуюми боби дуюми диссертатсия **«Анъанаҳои таҳлили илмию адабии ва ҷусторҳои забони фалсафии тоҷикӣ»** номгузори шудааст. Муаллиф дар (ин зербоб) масъалаи анъанаҳои таҳлили илмию адабии ва ҷусторҳои забони фалсафии тоҷикиро баррасӣ намудааст. Диссертант қайд менамояд, ки «Ихвон-ус-сафо» дар рисолаҳои аҳамияти мантиқро ба таври муназзам мавриди омӯзиш қарор додаанд. Аломатҳои тафаккур ва шуури ориёии пайравони ин мактаб дар матнҳои рисолаҳо аз худ дарак медиҳанд: номҳо, истилоҳот ва порчаҳо аз шеърӣ форсӣ дар онҳо ворид шудаанд. Китоби муқаддаси Зардушт ва васиятномаи шох Ардашер яке аз ин сарчашмаҳо (барои рисолаҳо) буда, қиссаҳои монанди «Қиссаи шохон» масдари муштаракӣ форсӣ ва ҳиндӣ доранд (с. 100).

Зербоби сеюми боби дуюми рисола **«Таҳаввулоти забони илмӣ ва фалсафии тоҷикӣ дар шароити ҷаҳонишавии фарҳангҳо»** унвон гирифтааст. Муаллиф дар ин зербоб «ҷаҳонишавӣ», вазъияти нави иҷтимоиву забониро ҳади аққал барои минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ ва технологӣ пешрафтаи сайёрамон ба вуҷуд меорад ва оқибатҳои забонии ин надида, ки асосан бо афзоиши якбораи иқтисодии фаромиллӣ ва инчунин рушди технологияҳои коммуникатсионӣ ба вуҷуд омадаанд, маълумот медиҳад. Диссертант муътақид аст, ки маҳз дар ҳамин марҳилаи фаъолиятҳои забони тоҷикӣ таъсири равандҳои кавии бифуркатсиониро аз сар мегузаронад, вақте ки дар шароити эҷоди бенизомии умумӣ, таҷдиди сохтҳои-семантикии низоми забон ва тамоми зерсохтҳои он сурат мегирад.

Бобҳо ва зербобҳои рисола аз он шаҳодат медиҳанд, ки муаллифи он дар давраи ҷамъоварӣ ва таҳқиқи мавзӯи илмӣ таҷрибаи хуби корӣ касб намуда, бо услуби таҳқиқ, коркард ва таҳлили маводу сарчашмаҳо аз назари илмӣ таҷрибаи кофӣ андӯхтааст. Иқтибосҳои зиёд, муқоисаву таҳлили афкори мутафаккирони даври замонҳои гуногун гувоҳи онанд, ки муҳаққиқ мавзӯи илмӣ худро аз мавқеи илмӣ ва таърихӣ омода намудааст. Инчунин муаллиф ҳангоми таҳияи диссертатсия аз методҳои илмӣ-фалсафии индуктивӣю дедуктивӣ, муқоиса ва ғайра ба таври самаранок истифода намудааст.

Дар хотимаи рисола натиҷаву хулосаҳо ва рӯйхати адабиёти истифодашуда оварда шудаанд, ки қобили дастгирӣ мебошанд. Мазмуну муҳтавои рисолаи мазкур бо автореферат комилан ҳамоханг аст.

Дар маҷмӯъ ба рисолаи илмӣ Каримов Кароматулло Давламдovich баҳои мусбат дода, ҳамин нуқтаро ёдовар мешаем, ки он аз хатогиҳо ва нуқсонҳои алоҳида ҳолӣ намебошад, ва чанде аз онҳоро дар сатрҳои зерин ишора мекунем:

1. Диссертант дар зербоби якуми боби дуюм диссертатсия менависад: Маҳз барои ҳамин, мутафаккирону шоирони ғайриточик, монанди Форобӣ (гарчанде ки асарҳояшро ба забони арабӣ навишта бошад ҳам, аммо ба фазли таҳсили илм намуданаш дар Самарканду Бухоро, Бағдод, Исфохон, Ҷамадон ва Рай истилоҳот ва калимаҳои зиёди форсӣ-тоҷикиро истифода бурдааст), Низомӣ, Навоӣ, Муҳаммад Иқбол ва дигарон рӯ ба забони форсӣ-тоҷикӣ оварда буданд. (86)

Муаллифи диссертатсия аз мансубияти миллии бузургоне мисли Форобӣ, Низомӣ Ганҷавӣ итиллои дуруст надошта, онҳоро мутафаккирон ва шоирони ғайри тоҷик ном бурдааст.

2. Диссертант дар саҳифаи 27-и диссертатсия бобати ҷойгоҳи забон дар майнаи сар суҳан ронда, масъалаи мазкурро аз зовияи андешаҳои олимони муосири асабшинос ва равоншинос дар ҳоли наовардани исми ҳади ақал яке аз олимони ин соҳаҳо баррасӣ менамояд, ки қобили дастгирӣ нест.

Хуб мебуд агар диссертант аз исми бархе аз олимони асабшинос ё равоншинос, ки андешаи мазкурро пайғирӣ намудаанд ёдовар мешуд.

3. Гарчанде, ки ҳар як зербоб аз ҷониби диссертанд то андозае хулосагири карда шавад ҳам, зимни ин хулосагириҳо мустақилияти фикрӣ аз ҷониби диссертант камтар ба мушоҳида мерасад.

4. Дар диссертатсия баъзе хатогиҳои техниқиву имлоӣ ба мушоҳида мерасанд.

Қобили қайд аст, ки камбудҳои ишорашуда арзиши илмии диссертатсияро коста намекунанд ва он ба талаботи пешбиниамудаи бандҳои 10-16-и “Тартиби додани унвонҳои илмӣ ва дараҷаҳои илмӣ”, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 ноябри соли 2016, № 505 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ аст ва диссертант Каримов Кароматулло Давламадович сазовори дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои фалсафа аз рӯи ихтисоси 09.00.03 – Таърихи фалсафа мебошад.

Тақриз дар ҷаласаи кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода суратҷаласаи № 10/1 аз 25.05.2022 муҳокима ва тасдиқ гардидааст.

Раисикунанда: н.и.ф., дотсент, мудир
кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода, 734003,
ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев 17/6
тел.: (992 37) 232 -51-04

Ташхисгар: н.и.ф.

Котиби ҷаласа:

Имзои Мачидов Д.Х., Сулаймонов Б.С.,
ва Азизмуродов М.Р. – ро тасдиқ мекунам:
мудирӣ шуъбаи кадрҳои
ДДЗТ ба номи Сотим Улуғзода

Мачидов Д.Х.

Сулаймонов Б.С.

Азизмуродов М.Р.

Наҷмуддинов Ш.М.